

УСУНЕННЯ ВІД ПРАВА НА СПАДКУВАННЯ ОДНОГО З БАТЬКІВ

Рубан О.О.,

*кандидат юридичних наук, асистент кафедри цивільного права № 2
Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого
ORCID ID: 0000-0002-8602-0517*

Рубан О. О. Усунення від права на спадкування одного з батьків.

Стаття присвячена дослідженню правового статусу одного з батьків, якого було позбавлено батьківських прав й усунуено від права на спадкування. Досліджено правове становище *дитини спадкодавця*. Аргументована пропозиція щодо необхідності фактів навмисного невиконання спадкоємцями своїх обов'язків з утримання *спадкодавця-дитини*, неналежного догляду, ненадання необхідної допомоги та піклування.

Спори про усунення від права на спадкування становлять одну з поширених категорій справ, що розглядаються судами за правилами цивільного судочинства. Складність цієї категорії спорів пояснюється тим, що на момент виникнення спадкового правовідношення *спадкодавця-дитини* вже немає серед живих. Отже, одержання інформації про обставини та факти, що мають значення для справи, з об'єктивних причин є ускладненим. Також складність виникає при встановленні фактів, що мають юридичне значення.

Досліджено співвідношення положень Цивільного та Сімейного кодексів України з питань підстав та умов усунення від права на спадкування. Відповідно до статті 164 СК України ухилення від виконання батьківських обов'язків тягне позбавлення батьківських прав. Отже, закономірною є норма статті 1224 ЦК України, яка регламентує, що батькі позбавлені батьківських прав не мають права на спадкування за законом після дитини-спадкодавця.

Зроблено висновок про необхідність визнати постмортальних дітей спадкоємцями за законом й за заповітом, шляхом внесення відповідних змін до цивільного законодавства України й надати їм право на спадкування.

Обгрунтовано, що ухилення особи від надання допомоги спадкодавцеві, який потребує допомоги, полягає в умисних діях чи бездіяльності, спрямованих на ухилення від обов'язку забезпечити підтримку та допомогу спадкодавцю, тобто ухилення, пов'язане з винною поведінкою особи, яка усвідомлювала свій обов'язок, мала можливість його виконувати, але не вчиняла необхідних дій.

Ключові слова: спадкові правовідносини, спадкування, спадкодавець, спадкоємець, усунення від права на спадкування

Ruban O. O. Removal of the right to inherit one of the parents.

The article is devoted to the study of the legal status of one of the parents who was deprived of parental rights and removed from the right to inherit. The legal status of the testator's child has been studied. Reasoned proposal on the need for intentional failure of the heirs to fulfill their responsibilities for the maintenance of the testator-child, improper care, failure to provide the necessary assistance and care.

Disputes over removal from the right to inherit are one of the most common categories of cases heard by courts under the rules of civil procedure. The complexity of this category of disputes is explained by the fact that at the time of the inheritance of the testator-child is no longer alive. Therefore, obtaining information about the circumstances and facts that are relevant to the case, for objective reasons, is difficult. Difficulties also arise when establishing facts of legal significance.

The correlation of the provisions of the Civil and Family Codes of Ukraine on the grounds and conditions of removal from the right to inherit has been studied. According to Article 164 of the Family Code of Ukraine, evasion of parental responsibilities entails deprivation of parental rights. Thus, the norm of Article

1224 of the Civil Code of Ukraine is natural, which regulates that parents deprived of parental rights are not entitled to inherit by law after the child-heir.

It is concluded that it is necessary to recognize postmortem children as heirs at law and by will, by making appropriate changes to the civil legislation of Ukraine and give them the right to inherit. It is substantiated that a person's evasion of assistance to a testator in need of assistance is intentional acts or omissions aimed at evading the obligation to provide support and assistance to the testator, ie evasion related to the guilty conduct of a person who was aware of his obligation. language, had the opportunity to perform it, but did not take the necessary action.

Key words: hereditary legal relations, inheritance, testator, heir, removal from the right to inherit

Постановка проблеми. Положеннями статті 1222 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [1] регламентується, що спадкоємцями за заповітом і за законом можуть бути фізичні особи, які є живими на час відкриття спадщини, а також особи, які були зачаті за життя спадкодавця і народжені живими після відкриття спадщини.

Зауважимо, що спадковий і правовий статус дитини, не тільки народженої, а й зачатої після смерті спадкодавця із застосуванням допоміжних репродуктивних технологій (далі – ДРТ) нормативно не врегульовано. Отже, можливість спадкування особами, зачатими після відкриття спадщини, за чинним цивільним законодавством України виключається, а спадкове право неповною мірою враховує досягнення сучасної медицини.

Ірина Рубець розглядаючи питання про можливість зачаття дитини після смерті її біологічних батьків, а також встановлення правового зв'язку з ними, зауважує, що в 1980 р. вже є описаний перший випадок не лише посмертного народження, а й посмертного відібрання репродуктивного матеріалу, але належного правового врегулювання цієї процедури та подальших її наслідків немає практично в жодній країні світу [2]. Приміром, Д. Гудима [3, с. 260], О. Малкін [4, с. 15] вважають за доцільне допустити до спадкування дітей, зачатих із застосуванням ДРТ до спадкування після смерті спадкодавця, шляхом внесення відповідних змін до чинного законодавства. Так, у своїй статті науковці О.А. Явор, В.В. Надьон, О.О. Рубан дійшли висновку, що дитина спадкодавця належить до спадкоємців першої черги незалежно від способу зачаття і вагітності, а також незалежно від дати народження після смерті спадкодавця, якщо заповідач залишив генетичний матеріал за життя з метою подальшого народження дитини [5]. А. Касаткіна займає подібну позицію з єдиним застереженням, що народження посмертної дитини має відбуватися протягом одного року з дати відкриття спадщини [6].

Отже, необхідно визнати таких дітей спадкоємцями за законом й за заповітом, шляхом внесення відповідних змін до цивільного законодавства України й надати постмортальним дітям право на спадкування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питаннями спадкування, усуненням від права на спадкування, зміни черговості спадкування, судових спорів із спадкових правовідносин, колізій при спадкуванні було присвячено науковій праці Заїки Ю.О., Кухарева О. С., Надьон В.В., Проценко В. В., Ромовської З. В., Рябокони Є. О., Спасибо-Фатєєвої І. В., Солтиса Н. Б., Фурси Є. І., Чуйкової В. Ю., Явор О.А. та інших. Водночас окремі аспекти розглядаються у правовій доктрині неоднаково, зокрема питання щодо усунення від права на спадкування, щодо визначення сутності неприйняття спадщини тощо.

Позначена проблема має не тільки теоретичне, а й практичне значення, так як пов'язана не тільки з усуненням від права на спадкування одного з батьків, якого було позбавлено батьківських прав, але й захистом прав дитини. Не мають права на спадкування за законом батьки, які ухилялися від виконання обов'язку щодо утримання спадкодавця-дитини, якщо ця обставина встановлена судом.

Метою статті є визначити підстави усунення від права на спадкування спадкоємця– батька дитини-спадкодавця за законом та заповітом на підставі аналізу положень теорії й практики.

Виклад основного матеріалу. Спадкоємцями за заповітом можуть бути також юридичні особи та інші учасники цивільних правовідносин. Іноді виникає необхідність довести наявність родинних зв'язків із спадкодавцем. Перш ніж звернутися із заявою про встановлення факту родинних відносин із спадкодавцем, особа повинна спочатку прийняти спадщину, тобто довести, що вона є спадкоємцем на час звернення до суду [7]. О. Є. Кухарев зазначає, що заявниками у справі про встановлення факту родинних відносин можуть бути спадкоємці померлої особи, які мають право на спадщину як за законом, так і за заповітом, і для яких у зв'язку із встановленням факту родинних відносин мають настати

певні юридичні наслідки. Водночас справи про встановлення факту родинних відносин з метою одержання спадщини не можуть розглядатися судами, якщо заявник відповідно до ст. 1224 ЦК України усунутий від спадщини [8, с.143].

Але для набуття статусу спадкоємця недостатньо лише самого факту наявності заповіту на користь певної особи чи зарахування її до спадкоємців певної черги, адже від особи вимагається ще й гідна поведінка.

Законодавством України передбачено можливість визнання потенційних спадкоємців негідними у випадку їх неправомірної поведінки відносно спадкодавця і, відповідно, позбавлення права на отримання у спадщину будь-якого майна або грошових коштів. Внаслідок визнання одного із спадкоємців негідним його частка пропорційно ділиться між іншими спадкоємцями. Відповідно до частини 3 статті 1224 ЦК України [1] не мають права на спадкування за законом батьки після дитини, щодо якої вони були позбавлені батьківських прав і їхні права не були поновлені на час відкриття спадщини, також не мають права на спадкування за законом батьки (усиновлювачі) та повнолітні діти (усиновлені), а також інші особи, які ухилялися від виконання обов'язку щодо утримання спадкодавця, якщо ця обставина встановлена судом.

Наразі доволі поширені судові справи з питань усунення від права на спадкування різних категорій спадкоємців, про що свідчить багаточисленна судова практика розміщена, зокрема, у реєстрі судових рішень присвячених відповідним правовідносинам. З яких щодо питань усунення від права на спадкування було розглянуто більше ніж 100 тис. справ. Ці статистичні дані яскраво відображають актуальність тематики дослідження особливостей усунення від права на спадкування одного з батьків померлої дитини.

За загальним правилом статтею 1224 ЦК України передбачений перелік підстав, за наявності яких право на спадкування у батьків (батька) не виникає. Зокрема, не мають права на спадкування за законом *батьки після дитини, щодо якої вони були позбавлені батьківських прав і їхні права не були поновлені на час відкриття спадщини* та не мають права на спадкування за законом батьки, які ухилялися від виконання обов'язку щодо утримання спадкодавця-дитини, якщо ця обставина встановлена судом. Положення цієї статті поширюються на всіх спадкоємців, у тому числі й на тих, хто має право на обов'язкову частку у спадщині, а також на осіб, на користь яких зроблено заповідальний відказ і можливе виключно на підставі рішення суду, про що також зазначається у пункті 4 листа «Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування» від 16.05.13 р. № 24-753/0/4-13 Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ [9].

Усунення від права на спадкування відноситься до спеціальних форм цивільно-правової відповідальності в сфері спадкового права. Санкцією за вчинення наведених протиправних дій є втрата особою суб'єктивного цивільного права [10, с. 68]. Вважаємо, що усунення від права на спадкування є правовим наслідком вчинення правопорушення або правовим наслідком зловживання, ухилення від виконання цивільних та сімейних прав. Як зазначає Явор О.А., санкція виступає як гарантія належного здійснення закріпленого в правовій нормі правила поведінки, так і є мірою можливого державного примусу (позбавлення батьківських прав або ж відібрання дитини без позбавлення батьків батьківських прав). Як захід державного примусу, позбавлення або обмеження винної особи у суб'єктивних особистих чи майнових правах застосовується з метою переконання у необхідності виконання певного комплексу морально-правових обов'язків щодо сім'ї [11, с. 140].

Правовим наслідком зловживання правом в сімейних правовідносинах є позбавлення права або обмеження права. Механізм зловживання суб'єктивними правами зводиться до того, що особа, яка прагне до досягнення певних правових наслідків, здійснює дії (бездіяльність) матеріального або процесуального характеру, зовні «схожі» на юридичні факти, з якими закон пов'язує настання певних наслідків [12, с. 136]. Отже, зловживання правом за своєю правовою природою схоже з ухиленням від виконання батьківських прав та обов'язків. Водночас за сімейним законодавством ухилення від виконання батьківських прав є видом сімейного правопорушення, а зловживання батьківськими правами є видом неправомірної поведінки. Відповідно до статті 164 СК України [13] ухилення від виконання батьківських обов'язків тягне позбавлення батьківських прав. Отже закономірною є норма статті 1224 ЦК України, яка регламентує, що батьки позбавлені батьківських прав не мають права на спадкування за законом після дитини-спадкодавця.

Ю. О. Заїка стверджує, що законодавцем визначено коло осіб, які усуваються від отримання спадщини, керуючись нормами загальнолюдської моралі [14, с. 205]. З цього приводу О.Є. Кухарев зазначає, що наведена норма ЦК України має суттєве морально-етичне значення та передбачає негативні наслідки для правопорушників не лише правових (наприклад, умисне позбавлення життя спадкодав-

ця), а й інших соціальних норм (ухилення від надання допомоги або позбавлення можливості самостійно скласти заповіт спадкодавцеві, який через похилий вік, тяжку хворобу або каліцтво був у безпорадному стані) [15, с. 115].

У пункті 6 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 року № 7 «Про судову практику у справах про спадкування» зазначається, що правило абзацу другої частини третьої статті 1224 ЦК стосується особи, яка зобов'язана була утримувати спадкодавця відповідно до норм СК України [16]. Факт ухилення особи від виконання обов'язку щодо утримання спадкодавця встановлюється судом за заявою заінтересованої особи (інших спадкоємців або територіальної громади). Непред'явлення спадкодавцем, який мав право на утримання, позову про стягнення аліментів до особи, яка претендує на спадщину, не є достатньою підставою для відмови в позові про усунення від права на спадкування.

Невиконання батьками своїх аліментних обов'язків по відношенню до своєї дитини є окремою підставою усунення їх від спадкування, яка не пов'язана з позбавленням їх батьківських прав. До цієї групи негідних спадкоємців належать особи, правовий обов'язок яких складають необхідні дії щодо утримання інших осіб. Ці обов'язки містяться в СК України і стосуються батьків по відношенню до своїх неповнолітніх дітей (ст. 180 СК України); батьків по відношенню до своїх повнолітніх працездатних дочки, сина, які потребують матеріальної допомоги, якщо вони можуть таку матеріальну допомогу надати (ст. 198 СК України); повнолітніх дітей по відношенню до батьків (ст. 202 СК); баби, діда по відношенню до онуків (ст. 265 СК України); онуків, правнуків по відношенню до баби, діда, прабаби, прадіда (ст. 266 СК України); повнолітніх братів та сестер по відношенню до малолітніх, неповнолітніх, непрацездатних братів та сестер, які потребують матеріальної допомоги і якщо вони не мають батьків, чоловіка, дружини або ці особи з поважних причин не можуть надати їм належного утримання (ст. 267 СК України); мачухи, вітчима по відношенню до пасинків та падчериць, які з ними проживають, якщо у них немає матері, батька, діда, баби, повнолітніх братів та сестер або ці особи з поважних причин не можуть надавати їм належного утримання (ст. 268 СК України); падчерки, пасинки по відношенню до мачухи, вітчима (ст. 270 СК України); особи по відношенню до родичів, з ким вона проживала однією сім'єю до досягнення повноліття (ст. 271 СК України), та, навпаки, осіб по відношенню до дитини, які її виховували (ст. 269 СК України).

Отже, ухилення особи від надання допомоги спадкодавцеві, який потребує допомоги, полягає в умисних діях чи бездіяльності, спрямованих на ухилення від обов'язку забезпечити підтримку та допомогу спадкодавцю, тобто ухилення, пов'язане з винною поведінкою особи, яка усвідомлювала свій обов'язок, мала можливість його виконувати, але не вчиняла необхідних дій.

Виходячи зі змісту наведених норм, суд при вирішенні справи, відповідно до вимог статті 264 Цивільного процесуального кодексу України повинен встановити одночасно з фактом ухилення особи від надання спадкодавцеві допомоги і факт перебування спадкодавця в безпорадному стані через вік, тяжку хворобу або каліцтво та потребу спадкодавця в допомозі від цієї особи (піклування, утримання, надання медичної допомоги тощо).

Судовою практикою підтверджуються і підтримуються наведені нормативні положення. Так, у Постанові Верховного Суду від 04 квітня 2018 року по справі № 233/6868/15-ц (провадження № 61-5921св18) зазначається, що вирішуючи спір про усунення від права на спадкування, відповідно до положень статті 1224 ЦК України має значення саме сукупність обставин, а саме: усунення особи від надання спадкодавцеві допомоги за можливості її надання, перебування спадкодавця в безпорадному стані, надання допомоги саме відповідачем.

Аналіз судової практики свідчить, що суди не завжди враховують роз'яснення, викладені у п. 6 постанови Пленуму Верховного Суду України № 7. Так, при розгляді справ апеляційними судами зазначається, що суди першої інстанції роблять хибні висновки, що відповідачі ухиляються від надання допомоги спадкодавцям, які потребували цієї допомоги, не виконували обов'язків щодо надання допомоги спадкодавцям, які у зв'язку з хворобою перебували у безпорадному стані та потребували надання такої допомоги, маючи можливість виконувати цей обов'язок, не вчиняли з цього приводу жодних дій, тому цих осіб слід усунути від права на спадкування [17].

Висновки:

Для усунення від права на спадкування в судовому порядку необхідно:

–установити факт ухилення особи від надання необхідної допомоги спадкодавцеві при можливості її надання (відмова від піклування, утримання дитини; ненадання вчасної медичної допомоги дитині-інваліду; ухилення від забезпечення освітніми послугами тощо);

- довести перебування спадкодавця в безпорадному стані, викликаному віковими особливостями, тяжкою хворобою, інвалідністю тощо;
- довести потребу спадкодавця в допомозі, утриманні саме від цієї особи.

Спадкоємець усувається від права на спадкування тільки при одночасному настанні наведеного переліку обставин і доведеності зазначених факторів у їх сукупності.

Усунення від права на спадкування одного з батьків після дитини, щодо якої він був позбавлений батьківських прав і його права не були поновлені на час відкриття спадщини є правовим наслідком вчинення правопорушення або правовим наслідком зловживання, ухилення від виконання саме сімейних прав.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. Відом. Верхов. Ради України. 2003. №№ 40–44. Ст. 356 (із змінами).
2. Рубець І. Проблеми правового регулювання посмертних репродуктивних програм. Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи): статті учасників VII Міжнародного «круглого столу» (Львів, 9–10 грудня 2011 року). Львів: Галицький друкар, 2012. С. 479–489.
3. Гудима Д. Померла людина як суб'єкт права (нетривіальні думки). Право України. 2010. № 12. С. 260–265.
4. Малкин О.Ю. Лица, призываемые к наследованию по закону. Наследственное право. 2014. № 4. С. 14–21.
5. Yavor, O. A., Nadon, V. V., Ruban, O. O. (2019). Transformation of legal regulation of family relations under the impact of scientific progress. *Astra Salvensis*, 1, 523-537.
6. Kasatkina, A.Y. (2014). Realization of the hereditary rights of the child in the Russian Federation. Moscow: Russian Law Academy of the Ministry of Justice Russian Federation.
7. Ухвала ВССУ від 31.05.2017 у справі № 127/13810/16-ц. URL: reyestr.court.gov.ua/Review/66935739
8. О.Є. Кухарев. Розгляд судом справ про встановлення факту родинних відносин із спадкодавцем. Мала енциклопедія нотаріуса. С. 139-144.
9. Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування» від 16.05.13 р. № 24-753/0/4-13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v-753740-13#Text> (дата звернення 18.09.2021)
10. Погребняк В. Я. Суб'єктивне цивільне право як вид і міра можливої поведінки особи. Юрид. наук. електрон. журн.: електрон. наук. фахове вид. 2020. № 4. С. 66–68. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2020/16.pdf
11. Явор О. А. Санкції в сімейному праві: особливості захисту прав дитини – ВПО. колективна монографія Захист прав внутрішньо переміщених осіб. За заг. ред. проф. О.Я. Рогача. ТОВ «ПІК-У». Ужгород . 2018. С. 123-143.
12. Khokhlova T. The institution of abuse of civil law: legal nature and historical context. Інститут зловживання в цивільному праві: правова природа та історичний контекст. *Visegrad journal on human rights*. 2020. № 4. С. 136–141. URL: http://vjhrjournal.sk/wpcontent/uploads/2021/01/VJHR_2020_4.pdf
13. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 р. № 2947-III. Відом. Верхов. Ради України. 2002. № 21. Ст.135 (із змінами).
14. Заїка Ю. О. Спадкове право в Україні: становлення і розвиток: монографія. 2-е вид. Київ: КНТ, 2007. 288 с.
15. Кухарев О. Є. Форми цивільно-правової відповідальності у сфері спадкового права // Модернізація цивільно-правової відповідальності. Матвєєвські цивілістичні читання. Матеріали між. наук.-практ. конф. Київ, 18 жовт. 2019 р. / Р. А. Майданик, В. В. Цюра та ін.; відп. ред. Р. А. Майданик. К., 2019. С. 115-119.
16. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 року № 7 «Про судову практику у справах про спадкування». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-08#Text>
17. Рішення апеляційного суду Чернівецької області від 25.01.17 р. у справі № 727/3905/16. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/64259996>. Рішення колегії суддів судової палати в цивільних справах апеляційного суду Львівської області від 26 червня 2012 року у справі № 1305/2-35/10. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/25066104>. Рішення судової колегії судової палати у цивільних справах апеляційного суду Харківської області від 4 червня 2008 року у справі № 22-ц-1510/08р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/7301101>. Рішення Апеляційного суду Дніпропетровської області від 13 червня 2012 року у справі № 2/401/78/12. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/25109539>.